

E. HAXHIALUSHI

SH-32-52
H 35

**INË BOTËN
E BIMËVE
TË REGJIMË DHE KURIOZITETE**

SHKURPTIM 1967

MINISTRIA E ARËSIMIT DHE E KULTURËS

Drejtoria e Studimeve dhe e Botimeve Shkollore

891.983-32-~~40~~

H 35

ESTREF HAXHIALUSHI

NË BOTËN E BIMËVE

(TREGIME DHE KURIOZITETE)

42310-

MINISTRIA E SHKENCËVE
DHE KULTURËS

1138

Tiranë, 1967

BIMË SHQIPTARE

*«Ti, Shqipëri, më ep nderë, më ep emërin shqipëtar
Zëmërën ti ma gatove plot me dëshirë dhe me zjarr».*

Naim Frashëri

Ne shqiptarët krenohemi me madhështinë e gjithanëshme të atdheut tonë. Shqipëria tërë jetën ka lindur trima të pamposhtur, që i kanë dalë për zot vendit. Shqiptari është i njohur në tërë botën për besnikëri dhe bujari të pashoqe. Ne krenohemi me betejat e shkëlqyera të të parëve tanë dhe me të sotmen e lavdishme revolucionare. Por, ne krenohemi edhe me bukurinë e mahnitëshme të vendit tonë. Natyra krijoi tokën e bukur dhe të begatshme shqiptare, historia shqiptarin me virtyte të larta. Shqipërinë, që të parët tanë e mbrojtën me gjak, mëndja e ndritur dhe duart e arta të njeriut tonë të ri, të lindur dhe të edukuar nga Partia, po e bëjnë më të bukur, më të fortë dhe më të begatshme. Janë zbuluar dhe po zbulohen vazhdimisht pasuri të reja të vendit tonë. Është zhvilluar dhe po përparon edhe shkenca shqiptare.

Ju, lexues të rinj e keni parë dhe e keni lexuar shpesh herë fjalën ALBANIA. Këtë emër ju e keni parë të shkruar në hartat gjeografike të botës, në prodhimet tona të eksportit etj. dhe e dini se me këtë emër të huajt quajnë vendin tonë të dashur, Shqipërinë. Por juve ndoshta nuk u shkon ndër mend se këtë emër mbajnë edhe disa bimë që rriten vetëm në vendin tonë dhe në asnjë vend tjetër të botës. Atyre, sikurse edhe shqiptarëve u pëlqen trualli dhe emri shqiptar.

Bimët e rralla që rriten brenda kufijve të një vendi quhen endemike. Me të tilla bimë vendi ynë është mjaft i pasur dhe zë vendin e parë në Ballkan.

Bimët e rralla të vendit tonë kanë të bukur jo vetëm emrin e tyre; shumë prej tyre janë edhe vetë të bukura. E tillë është manushaqja që rritet në Tomorr, Martanesh, Llogora etj. Me petëlat e saj ngjyrë blu, ajo është një bukuroshe e rrallë e shpateve të këtyre maleve dhe të duket sikur ka lindur nga buzëqeshja e shkëmbit shqiptar. Botanisti që e zbuloi këtë bimë e quajti *Viola albanica* që do të thotë manushaqja shqiptare. Po shqiptare takojmë edhe në malet Gjalicë, Koritnik, Shkelzen, Pashtrik, Korab, Shebenik, Allaman, Dejë, Valmorë, Çermenikë, Jablanicë, Nemërçkë, Dhembel etj. Ja disa prej tyre:

Plantago albanica, *Melissa albanica*, *Gentiana albanica*, *Sanguisorba albanica*, *Trisetum albanicum*, *Armeria albanica*, *Brachypodium albanicum*, *Onosma albanica*, *Stachys skipetarum* etj.

Disa nga bimët endemike shqiptare mbajnë edhe emra malesh, krahinash ose njerëzish të shquar shqiptarë si të heroit tonë kombëtar Skënderbeut apo të ndonjë shkencëtari botanist.

Ekskursionistët dhe alpinistët e Korabit kënaqen nga aroma e këndëshme dhe hijeshia, që i jep vendit me petëlat e saj të verdha manushaqja e Dukagjinit, (*Viola ducadjinica*). Ndërsa kur arrijnë në majën e Tomorrit ata «pushtojnë» veç horizontit edhe lulet e bukura të bimës krokus i Tomorrit (*Crocus tomentosus*).

Bukur është gjithashtu në verë në Majën e Hekurave, kur në të lulëzon *Cerastium hekuravensis*.

Gjinia *Sesleria* e familjes së Gramoreve është shumë e pasur me bimë shqiptare, nga të cilat *Sesleria* e shqiptarëve (*Sesleria skipetarum*) rritet në kodrat përreth Shkodrës. Kjo bimë është quajtur kështu për të përjetësuar bujarinë dhe besnikërinë e popullit trim shqiptar. *Seslerias* së Skënderbeut (*Sesleria Scenderbeghii*) i është vënë ky emër për të përjetësuar dhe nderuar kujtimin e trimit të trimave, Skënderbeut. Kjo bimë me kallinjt e saj të artë është gjetur në shkëmbinjt e kështjellës së Krujës. *Sesleria* e Paparistos (*Sesleria paparistoi*) ka «zgjedhur» si vend banimi Lurën piktoreske, kurse *Sesleria* e Korabit (*Sesleria korabensis*) «pëlqen» ajrin e freskët të Korabit dhe «i shikon» që nga lart gjithë «motrat» e saj të blerta shqiptare.

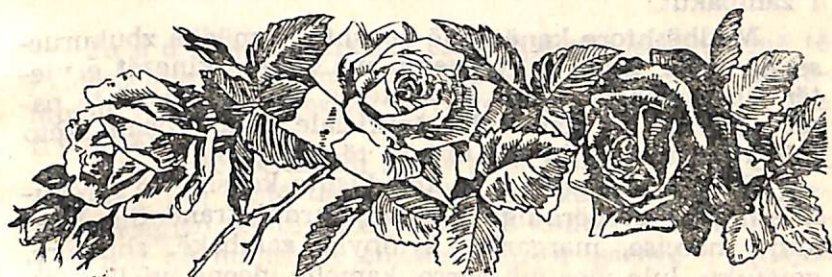
Shumë endemike «motra», afërsisht 11 lloje, ka dhe gjinia krastë, (Thymus), të cilat rriten në Gjalicë, Dukagjin, Koritnik, Shkodër, Bistricë etj.

Disa «albanezeve» të blerta u pëlqejnë vendet e ulëta, e buzë detit siç është rasti p.sh. me yllin shqiptar (Aster albanicus), i cili me lulet e bukura ngjyrë qielli qëndis me një bukuri të veçantë rërën e bregdetit dhe pyllin me pishë të Divjakës, atëhere kur këta kanë pak lule të tjera.

Studimet botanike që po bëhen mbi bimët e Shqipërisë do të zbulojnë «albaneze» të tjera.

Deri sot botanistët tanë njohin dhe kanë shkruar për drurët dhe shkurret e Shqipërisë, për bimët e Tiranës, për bimët zbukuruese të Evropës etj. Po vazhdojnë studimet dhe pas pak vjetësh do të dalë libri mbi bimësinë e Shqipërisë.

Pra qysh tashmi grumbulloni, thani dhe ruani me kujdes bimët që ndodhen në fshatin, qytetin apo rrethin tuaj, që kur të rriteni t'i shtoni florës shqiptare bimë të reja me emra shqiptarë. Me këta emra ato do të bëhen të njohura në gjithë botën.

LULET NË SHEKUJ

Nëse studimi i thellë shkencor i luleve e ka fillimin jo shumë kohë më parë, bukuria e tyre çmohet nga njerëzimi që prej mijëra vjetësh.

Kultivimi i luleve në historinë e njerëzimit është i lidhur me krijimin e kopshteve, lindja e të cilave u për-

ket kohërave më të lashta. Në piramidat e Egjiptit të vjetër janë gjetur fara dhe gjethe të jaseminit, gjë që tregon se jasemini me aromën e tij të mrekullueshme u pëlqente egjiptianëve të vjetër ashtu si dhe ne. Në piramidat janë gjetur gjithashtu gjethe të fikusit, të palmës së Finikut dhe shumë bimë të tjera zbukuruese që ne i mbajmë edhe sot, siç janë zambaku, mersina (cmarte) rezeda, recini, trandafili etj.

Në Indi njiheshin narcisi, mersina, kjo e fundit merrej si simbol i paqes. Vendin e parë në mes të luleve e zinte trandafili.

Në Babiloninë e vjetër ishin me famë kopshtet e varura të Semiramides, që përfaqësojnë një nga shtatë mrekullitë e botës së vjetër. Në këto kopshte rriteshin drunjt dhe lule nga më të çuditëshmet.

Kopshtet «parajsë» të Iranit me palmat, qiparisat dhe drunjtë e ndryshëm frytorë, ishin të përmendura për numrin e madh të llojeve me trandafila, zambakë, manushaqe, tulipanë, jargavanë, zymbyla, lule-kuqe, narcisa, mersina etj. Prandaj edhe poetët, i kishin dhënë atij emrin Gjylistan, që përsisht do të thotë vend i trandafilave, kurse kryeqytetin e tij e quanin Suza, d.m.th. qytet i zambakut.

Madhështore kanë qenë kopshtet e mëdha zbukuruese në Kinë. Lulet që pëlqenin më shumë kinezët e vjetër ishin trandafili dhe krizantema. Kinezët qenë të parët në botë që bënë lulet artificiale. Ata i bënë këto lule prej mëndafshi me ngjyra të ndryshme.

Edhe në Greqinë e vjetër, kishte kopshte të mrekullueshme të përbëra nga qipariza, hardhi, trandafila, lule-kuqe, narcise, margarita, zymbyla, zambakë, shpatore, gojëujku, lule mos më harro, kamelie, peone, vjollca etj.

Jashtëzakonisht e madhe ishte sasia e kopshteve me lule zbukuruese edhe në Romën e vjetër, ku, veç luleve të vendit, ishin sjellë lule edhe nga Greqia, Egjipti, Kartagjena, madje edhe nga India e largët.

Lulja më e preferuar për romakët ishte trëndafili, që merrej si simbol i moralit të fortë. Romakët kultivonin me shumë dashuri karafilin, zambakun, narcisin, tulipandin, vjollcat, anemonet, gladiolat etj.

Si shifet, kultivimi i luleve zë fill që në kohët e lashta.

Në kohën e sotme kultivimi i luleve është zhvilluar në gjithë botën. Edhe në vendin tonë, me kushte klimatike dhe tokësore shumë të përshtatshme, kultivimi i luleve është zhvilluar shumë. Fidanishtet, serat dhe kopshtet e mëdha të luleve, që ndodhen pothuajse në të gjitha qytetet e vendit tonë, janë në gjendje të furnizojnë jo vetëm dyqanet e luleve dhe të plotësojnë kërkesat e qytetarëve, që vazhdimisht rriten, por edhe të eksportojnë jashtë shtetit, pse lulet tek ne çelin më parë se në shumë vende të tjera të Europës.

Nëpër lulishte, në anë të trotuareve, në oborre shtëpish, koridore, dhoma ose ballkone, ju për ditë shikoni, përveç drunjve dhe shkurreve të ndryshme, edhe lule nga ato që pëlqehen më shumë si trandafilat, karafilat, zymbylat, zambakët, tulipanet, narciset, manushaqet, gladiolat, luleshqerat, salviat e kuqe, lule pataten (Dahlia), krizantemat, asparaguset, lule vilen kineze, agaven etj.

«MUSHKËRITË» E QYTETEVE

Ju e dini se mushkëria është një nga organet më të rëndësishme në trupin tonë. Me anën e saj bëhet shkëmbimi i gazeve, d.m.th. frymëmarrja (frymëheqja dhe frymënxjerrja).

Një rol të ngjashëm me këtë në natyrë e lozin bimët e blerta: ato gjatë ditës thithin gaz karbonik dhe nxjerrin oksigjen, gjatë natës bëjnë të kundërtën. Bimët për nga roli që luajnë në shkëmbimin e gazeve i quajmë «mushkëri» të blerta.

«Mushkëritë» e blerta të qyteteve tona përbëhen nga parqet, kopshtet, lulishtet, drunj të dhe shkurret e bulevardeve dhe të trotuareve, të cilat i bëjnë të shëndetshëm dhe të bukur qytetet e vendit tonë.

Qyeti pa blerim do të ishte i pashëndetshëm dhe i mërzitshëm.

Kopshtet dhe lulishtet, bimët e bulevardeve dhe par-

qet pastrojnë ajrin e qyteteve dhe krahas me masat e tjera shëndetësore-higjenike, luajnë rol të madh në ruajtjen e pastërtisë. Ato shërbejnë si vende të këndëshme të shëtitjes, si vende prehjeje dhe pushimi.

Botës bimore, ose më saktë pigmentit të blertë klorofilit, qeniet e gjalla i detyrojnë jetën e tyre. Këtu, në laboratorin e gjallë të natyrës, ndodh shndërrimi i çuditshëm i energjisë së rrezeve të diellit, këtu kryhet procesi i pandërprerë i fotosintezës, thithet gaz karbonik dhe uje dhe këto shndërrohen në amidon (niseshte) e sheqer dhe njëkohësisht çlirohet oksigjen. Me fjalë të tjera, në gjethen e blertë kryhen reaksionet e rëndësishme kimike që janë bazë e jetës mbi tokë.

Një «mushkëri» e blertë me sipërfaqe 1 ha, thith për një orë 8 kg gaz karbonik, i cili, siç e dini, është i dëmshëm për shëndetin. Kjo sasi gazi karbonik është e barabartë me atë që nxjerrin 200 njerëz gjatë një frymënxjerrjeje. Sa më e zhvilluar të jetë bimësia e blertë në një qytet, aq më i madh do të jetë edhe ndikimi i saj në klimën e këtij qyteti.

Disa drunj, shkurre ose barishte bëjnë pjesë në grupin e miqve sanitarë; ato nxjerrin disa lëndë që quhen fitoncide, me të cilat shkatërrojnë armiqtë tanë të padukshëm — bakteret.

Çdo qytet ka klimën e tij ose më mirë mikroklimën¹, që varet nga vendi, karakteri i ndërtesave, gjerësia dhe drejtimi i rrugëve dhe bulevardëve, parqet, kopshtet dhe lulishtet, fushat dhe pyjet përreth, pishinat e ujit, rezervuaret, liqenet artificiale etj.

A keni vënë re në dimër se në mes të parkut ose në pyll, madje edhe kur drurët janë pa gjethë, është më ngrohët se sa në vendet e çveshura? Në verë, përkundrazi temperatura e ajrit është 1-2°C më e ulët se sa në rrugë ose vende pa blerim, ajri është më i lagët dhe më i freskët për shkak të avullimit të ujit nga gjethet e bimëve, rrezatimi diellor është gjithashtu më i vogël, për shkak se thithet nga gjethet e dendura të drunjve. Pranë një vendi të tillë, njeriu punon më i qetë, më me këna-

¹ klima e një sipërfaqeje të kufizuar.

qësi, djersin më pak, merr frymë më lehtë, goditjet e pulsit janë të lehta dhe ritmike etj.

Qetësia, ngjyra e blertë e gjetheve dhe lulet me ngjyra të ndryshme, me aromë të këndëshme, drita dhe hija që formohen ndërmjet drurëve, fëshfëritja e gjetheve dhe kënga e zogjve, formojnë një pamje të tillë, që asnjë Rafael¹ i sotshëm nuk është në gjendje ta pikturojë. Një pikturë e tillë e gjallë qetëson trupin, mendjen dhe shpirtin e çdo njeriu.

Blerimi na mbron edhe nga erërat e forta dhe nga pluhuri; era duke u penguar nga drurët, ngre në ajër më pak pluhur, që, siç e dini, përmban mjaft baktere. Bimët janë «akumulatorët» (thithësit) më të mirë të pluhurit, i cili ngjitet në zamin e gjetheve dhe të sythëve, në kërcëj e në lëvore.

Ja pse në çdo qytet të vendit tonë ju shikon kudo vende të blerta të mbushura me druj, pemë frytore, shkurre dhe përreth tyre «qilima» të blertë të zbukuruar me lule lloj-lloj ngjyrash plot aromë.

Nxënësit e shkollave duhet të marrin pjesë që të gjithë gjatë muajit të pyllëzimit në mbjelljen e sa më shumë drurëve, për t'i bërë vendbanimet tona më të bukura, më të shëndetshme.

TË USHQYERIT E BIMËS NGA TOKA

Bimët e blerta ushqehen nga toka dhe nga ajri. Nga toka, me anën e rrënjëve, ato marrin dhe thithin ujin dhe kripërat minerale, që ndodhen të tretura në të. Lëndë organike të gatëshme, edhe sikur t'i hedhim, rrënja nuk mund t'i thithë.

Po pse atëhere ne hedhim në arë pleh, turbë, komposto bimësh, që janë lëndë organike?

Me këto lëndë bima e blertë në fillim nuk ushqehet, nuk mund t'i thithë. Për këtë i vijnë në ndihmë bakteret e kalbëzimit, të cilat shkatërrojnë plehun dhe komposton e bimëve.

Në tokë ka miliarda baktere për çdo centimetër kub; meqenëse ato nuk kanë klorofil, nuk janë në gjendje të

1 piktor i madh i rilindjes italiane.

pregatisin vetë lëndë organike, prandaj ushqehen si saprofitë me lëndë organike të kalbëzuara, duke i shndërruar këto në lëndë minerale, me të cilat ushqehet bima e blertë.

Kur themi se kjo ose ajo tokë është pjellore, ne kemi parasysh se në të bima gjen gjithëçka që asaj i duhet për ushqim, ujë, kripëra minerale dhe bakteret që kthejnë lëndët organike në inorganike, ngrohtësi e dritë.

Cdo bimë ka «punëtorët» e vegjël të saj, bakteret e **padukshme, të cilat shkatërrojnë lëndët organike dhe i bëjnë të përvetueshme.** Në rrënjët e bishtajoreve ndodhet «**punëtori**» i vogël, bakteri, që quhet azotobakter; ai është i aftë të thithë (fiksojë) azotin e ajrit, me të cilin ushqehet pastaj bima e blertë.

RËNIA E GJETHEVE

Ndryshe nga njerëzit, të cilët për t'u mbrojtur nga të ftohëtit vishen me tesha të ngrohëta, shumica e drurëve dhe e shkurreve të vendit tonë, kur afron dimri «vishen» dhe qëndrojnë kështu deri në pranverë, kur «vishen me petkun e ri».

Gjethet e para të verdha të drurëve, janë lajmëtare të ardhjes së vjeshtës. Gjethet zverdhen e nganjëherë marrin ngjyra të tjera të bukura, pse pigmenti i blertë, klorofili, shkatërrohet dhe mbeten pigmente të tjera si ksantofili, karotina e antocianina.

Pastaj mjafton një fillad i lehtë që ato të bien nën këmbët tona. Natyra merr një pamje të trishtuar. Gjatë të ftohëtit të dimrit, sidomos gjatë ngricave, bima s'mund të thithë shumë ujë nga toka, prandaj duhet të ruhet nga avullimi i tepërt. Me rrëzimin e gjetheve zvogëlohet shumë sipërfaqja e avullimit.

Disa drurë dhe shkurre të bregdetit tonë si portokalli, limoni, ulliri, dafina, landroja etj. nuk i lëshojnë gjethet e tyre gjatë dimrit, megjithatë nuk thahen.

Përse?

Sepse gjethet e këtyre bimëve, për nga ndërtimi, ndryshojnë nga gjethet e bimëve që i lëshojnë gjethet.